

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІ, ПОЛІТОЛОГІ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА ЕТНОЛОГІЇ І АРХЕОЛОГІЇ

**БОЯН-ГЛАДКА
СВІТЛАНА ПЕТРІВНА**

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ
РЕКОМЕНДАЦІЇ
З КУРСУ «ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНЦІВ
КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ»**

(анотація лекційного курсу, плани семінарських занять,
та самостійна робота)

для здобувачів вищої освіти
спеціальності 032 «Історія та археологія»
освітня програма 032 «Історія та археологія»
першого (бакалаврського) рівня

Івано-Франківськ
2025

Боян-Гладка С.П. **Навчально-методичні рекомендації з курсу «Духовна культура українців Карпатського регіону»** (анотація лекційного курсу, плани семінарських занять та самостійна робота): для здобувачів вищої освіти спеціальності 032 «Історія та археологія» освітня програма 032 «Історія та археологія» першого (бакалаврського) рівня. Івано-Франківськ, 2025. с. 30.

Рецензент:

доктор історичних наук, завідувач кафедри етнології і археології, професор Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кугутяк Микола Васильович

кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Громова Наталія Олександрівна

Навчально-методичні рекомендації з курсу «Духовна культура українців Карпатського регіону» розроблений згідно вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу для підготовки здобувачів вищої освіти за спеціальність 032 «Історія та археологія» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» і включає: опис навчальної дисципліни, силабус з курсу, анотація лекційного курсу, плани семінарських занять, методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять та самостійної роботи, індивідуальні завдання, шкалу підсумкових модульних оцінок, рекомендовану навчальну та спеціальну літературу до вивчення навчальної дисципліни. Навчально-методичні рекомендації адресовані студентам спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» і його структура враховує специфіку викладання «Духовна культура українців Карпатського регіону» у вищих навчальних закладах IV рівня акредитації.

Навчальний курсу «Духовна культура українців Карпатського регіону» покликаний навчити майбутніх істориків ознайомити і закріпити знання з традиційної календарної і родинної обрядовості українців Карпатського регіону: лемків, бойків, гуцулів, волинян, покутян.

*Рекомендовано до друку кафедрою етнології і археології
Факультету історії, політології і міжнародних відносин
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
протокол № 2 від 29.09.2025 року*

*Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету історії,
політології і міжнародних відносин
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
протокол № 2 від 29.09.2025 року*

©Боян-Гладка С.П., 2025 рік
© Карпатський національний
університет імені Василя
Стефаника, 2025 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
АНОТАЦІЯ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ.....	9
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	11
ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ.....	13
ПИТАННЯ ДО КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ.....	14
ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ.....	20
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	21
ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ КУРСУ.....	23

ВСТУП

Навчальна дисципліна “**Духовна культура українців Карпатського регіону**” передбачає формування теоретичних знань і практичних навиків з дослідження духовного розвитку Українських Карпат в руслі сучасних теоретичних підходів історичної науки; ґрунтовне вивчення студентами основних етапів та різноманітних аспектів духовної культури українців Карпатського регіону, її історичних форм та здобутків, цінностей, що творились українським народом. Вивчення запропонованого курсу збагатить студентів необхідними для сучасного фахівця загальнокультурними знаннями, забезпечить сприйняття цілісності культурного простору, сприятиме формуванню національної свідомості. Вивчення курсу в своїй основі спрямований на пізнання та відродження історичної духовної пам’яті, що налічує сотні років. Матимете змогу скласти найповніше уявлення про духовну культури нашого народу, його обрядовості, традиції, фольклору, що сягають тисячоліть. Висока моральність предків, взаємодопомога, і головне, високопоетичний культ пращурів, шанування свого родоvodu – все це гідне наслідування нинішніми поколіннями.

Суттєве значення для оволодіння курсом має практичне ознайомлення зі скарбами української духовної культури, які зібрані в музеях, картинних галереях, театральних виставах, музичних концертах.

Предмет курсу спрямований на збагачення і розширення гуманітарної підготовки студентів, формування творчої активності майбутніх фахівців. Ця навчальна дисципліна дає уявлення про етапи історичного розвитку, забезпечує розуміння системного зв’язку всіх складових культури – мистецтва, етнографії, матеріальної культури, наукового знання, усіх форм духовних цінностей.

Завдання курсу:

- ✓ розвинути у студентів почуття патріотизму, національної свідомості, високого рівня духовності;
- ✓ допомогти студентам прилучитися до сакральної скарбниці українського народу;
- ✓ розширити і поглибити попередні знання з проблем національної духовної культури;
- ✓ формувати у студентів широкий загальнокультурний гуманістичний світогляд;
- ✓ забезпечити розуміння зв’язку всіх складових форм духовних цінностей.

У результаті вивчення дисципліни студенти повинні **знати**:

- ✓ предмет і завдання курсу «Духовна культура українців Карпатського регіону», її зв’язок з іншими гуманітарними дисциплінами;
- ✓ поняття, основні структурні елементи;
- ✓ зразки традиційної святково-обрядової культури українців;
- ✓ процеси трансформації народних звичаїв;
- ✓ основні досягнення в народної творчості – обрядові пісні, вірші, легенди;
- ✓ проблеми та основні тенденції розвитку духовної культури на сучасному етапі;
- ✓ структуру обряду, визначати типи обрядів в різних етнографічних регіонах;

- ✓ символіку й атрибутику народного традиційного обряду.

вміти:

- ✓ порівнювати, аналізувати, узагальнювати історичний матеріал;
- ✓ аналізувати походження традицій та обрядів, значенні народної символіки в ужитковому мистецтві;
- ✓ опрацьовувати матеріали з народної демонології використовуючи фольклорні тексти;
- ✓ вміти аргументовано обстоювати власні погляди на ту чи іншу проблему, толерантно ставитися до протилежних думок.

У результаті вивчення курсу „Духовна культура українців Карпат” студент має набути таких

компетентності:

- ✓ розкрити базові складові духовної культури бойків, гуцулів, лемків, покутян та опілян;
- ✓ сприяти безпосередньому контакту студентів з традиційно-побутовою культурою і її носіями з метою всестороннього аналізу різних аспектів їхнього життя у світлі сучасних досягнень етнології.
- ✓ виявити основних закономірностей розвитку матеріальної культури населення Карпат;
- ✓ з'ясувати особливості формування поселень і жител населення Карпат;
- ✓ сутності та закономірностей розвитку традиційної архітектури гуцулів, бойків, опілян та покутян;
- ✓ вивчити особливостей традиційної їжі і одягу населення краю;
- ✓ дослідження сучасного стану матеріальної культури населення Карпат;
- ✓ знання основних методів етнології, ознайомлення із специфікою методики збору польових етнологічних матеріалів, яка охоплює спостереження, усне опитування, письмове опитування (анкетування), інтерв'ю;
- ✓ володіння методикою етнологічних досліджень, що охоплює методи аналізу: порівняльно-історичний, типологічний, комплексний, компонентний (системний), реконструктивний;
- ✓ виявлення основних факторів, етнічних, культурних, соціальних та політичних цінностей, що спричиняють окремий культурний і політичний процес, їх історичну ретроспективу;
- ✓ конкретне та предметне висвітлення суті питання чи проблеми під час викладання;
- ✓ пошук найбільш оптимальних та ефективних методів подачі інформації, фактологічних матеріалів відповідно до проблеми, що вивчається.

Програма курсу «Духовна культура українців Карпатського регіону» передбачає проведення лекційних і семінарських занять. Окремий блок питань, необхідних для засвоєння студентом, вноситься на самостійне опрацювання. Основними формами контроль самостійної роботи є: письмові та усні опитування студентів, проведення контрольної роботи, написання рефератів.

Курс розроблено із врахуванням новітніх досліджень традиційних обрядів та звичаїв духовної культури українців Карпатського регіону. Оволодіння

теоретичними основами курсу має неабияке значення для підготовки сучасного висококваліфікованого наукового працівника.

Даний методичний посібник включає:

- основні теми лекційних і практичних занять;
- теми рефератів (презентацій), рекомендованих для написання;
- програмові вимоги до навчального курсу;
- критерії оцінювання знань студентів;
- основні теми самостійної роботи студентів;
- список рекомендованої літератури;
- перелік основних понять і термінів, необхідних для засвоєння предмету.

Основні теми лекційних і практичних занять для студентів складені в тій кількості, яка передбачена навантаженням з даного курсу. Під час лекційних занять студентами подається базовий теоретичний матеріал з курсу «Духовна культура українців Карпатського регіону». Практичні заняття можуть проходити у формі диспутів, колоквиуму, доповідей із повідомленням.

Програмові вимоги містять перелік найосновніших тем, які розкриваються у ході лекційних і практичних занять, або ж виконуються в якості самостійної роботи (реферати, виступи, короткі повідомлення тощо).

Система оцінювання знань студентів передбачає поточний контроль знань, контроль роботи та індивідуальне завдання.

Список рекомендованої літератури включає обов'язковий перелік, а також дозволить краще засвоїти матеріал курсу.

Перелік основних термінів допомагає студентам оволодіти понятійно-категоріальним апаратом курсу.

Структура навчальної дисципліни
Денна (заочна) форма навчання

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб	інд	с.р.		л	п	лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль 1												
Змістовий модуль 1. Особливості календарної обрядовості українців Карпатського регіону												
Тема 1. Предмет, завдання і джерела курсу	4	2				2	4	2				2
Тема 2. Історико-етнографічні районування та етнографічні групи Карпатського регіону	6	2				4	6	2				4
Тема 3. Календарна обрядовість населення Бойківщини.	8	2	2			4	8					8
Тема 4. Особливості календарної обрядовості гуцулів	6		2			4	6		2			4
Тема 5. Лемківська традиційна культура. Етнічна територія лемків.	8		2			6	8					8
Тема 6. Народна звичаєва обрядовість річного календарного циклу на Покутті	6		2			4	6					6
Тема 7. Етнографічний	6		2			4	6					6

АНОТАЦІЯ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ

Змістовий модуль 1. Особливості календарної обрядовості українців Карпатського регіону

Тема 1. Предмет, завдання і джерела курсу «Духовна культура українців Карпатського регіону». (лекція, 2 год.)

Предмет і завдання курсу. Джерела вивчення духовної культури населення Карпат (писемні, речові, фотодокументи, відеоматеріали, усні (матеріали польових досліджень). Історіографія вивчення духовної культури. Історико-архітектурні пам'ятки краю, місцеві етнографічні музеї.

Тема 2. Історико-етнографічні районування та етнографічні групи Карпатського регіону (лекція, 2 год.)

Загальна характеристика етнографічних районів. Бойківщина. Гуцульщина. Лемківщина. Покуття. Опілля. Українська Буковина. Закарпаття.

Тема 3. Календарна обрядовість населення Бойківщини (лекція, 2 год.)

Походження назви «бойко». Етнографічні дослідження Бойківщини кін. XIX – XX ст. Особливості календарної обрядовості бойків, їх локальна специфіка. Звичаї і обряди весняно-літнього та осінньо-зимового циклу. Культ води і вогню в календарній обрядовості бойків. Бойківська говірка. 1. Весняно-літня обрядовість бойків. 2. Свята осінньо-зимового циклу на Бойківщині.

Змістовий модуль 2. Родинна обрядовість та міфологічні уявлення українців Карпат

Тема 4. Народні світоглядні уявлення, вірування і знання гуцулів. (лекція; 2 год.).

Поняття народного світогляду в традиційній культурі: народний світогляд як синтез вірувань, знань і практик; міфологічна картина світу як основа традиційного мислення; специфіка світоглядних уявлень гірського населення. Космогонічні та космологічні уявлення гуцулів: уявлення про будову світу (верхній, середній, нижній світи); сакральні уявлення про небо, землю, воду, гори; символіка простору і часу. Природні сили та стихії в народних віруваннях: культ гір, лісу, води, каменю; персоніфікація природних явищ; оберегова та застережна функції вірувань. Надприродні істоти та демонологічні образи: основні персонажі гуцульської демонології (чугайстер, нявки, лісовик, мольфар); походження та функції демонологічних образів; межа між «своїм» і «чужим» у традиційних уявленнях. Мольфарство та народна магія: мольфар як носій сакрального знання; магічні практики та замовляння; роль магії у повсякденному житті громади. Народні знання та традиційна система пізнання: емпіричні знання про природу, погоду, лікування; календарні та астрономічні спостереження; передавання знань у традиційному середовищі. Вірування, пов'язані з життєвим циклом людини: народження, шлюб, смерть у світоглядній системі гуцулів; охоронні практики та заборони; культ предків і пам'яті. Синкретизм християнських і дохристиянських уявлень: поєднання

народних вірувань із церковною традицією; народна інтерпретація християнських свят і образів; релігійність як частина повсякденного світогляду.

Трансформації світоглядних уявлень у XIX–XXI ст.: вплив освіти, модернізації та масової культури; збереження архаїчних елементів у сучасності; роль світоглядних уявлень у формуванні гуцульської ідентичності.

Тема 5. Громадський побут українців Карпат (лекція; 2 год.).

Поняття громадського побуту в традиційній культурі: громадський побут як складова традиційного способу життя; співвідношення родинного та громадського укладу; громада як базова соціальна інституція у карпатських українців. Соціальна організація карпатської громади: структура сільської громади (газда, родина, куток, село); роль старших і громадських авторитетів; форми внутрішньої самоорганізації та самоуправління. Громадські звичаї та норми поведінки: звичаєве право і неписані норми; громадська думка як регулятор соціальних відносин; покарання, осуд і примирення у традиційному середовищі. Форми колективної діяльності: толока як форма взаємодопомоги; громадські роботи та спільне господарювання; роль колективної праці у зміцненні соціальних зв'язків. Громадські зібрання та комунікація: сходи громади, збори, ради; місця громадського спілкування (церква, майдан, корчма); усна традиція та інформаційний обмін. Обрядово-звичаєвий вимір громадського побуту: участь громади у календарних і родинних обрядах; громадська присутність на весіллях, хрестинах, похоронах; сакральні аспекти громадського життя. Громадський побут у контексті етнорегіональних особливостей: специфіка громадських відносин у гуцулів, бойків і лемків; вплив природних і господарських умов на соціальний уклад. Трансформації громадського побуту у XIX–XX ст.: вплив модернізаційних процесів; зміни під впливом державних і соціально-економічних чинників; збереження та трансформація традицій у сучасності. Значення громадського побуту для формування колективної ідентичності: громада як простір соціалізації; роль громадського побуту у збереженні традиційної культури; сучасні форми відтворення громадських практик.

Тема 6. Народні знання українців Карпат

Народні знання як складова традиційної культури: поняття «народні знання» в етнології та культурній антропології; співвідношення народних знань і міфологічного світогляду; специфіка формування знань у гірському середовищі Карпат. Екологічні та природничі знання: уявлення про ландшафт, ґрунти, рослинність і тваринний світ; орієнтація в гірському просторі (полонини, перевали, лісові масиви); знання про небезпечні природні зони та стихійні явища. Метеорологічні та календарні знання: народні спостереження за погодою; прикмети, пов'язані з небесними світилами, рослинами, тваринами; роль церковного і аграрного календаря у прогнозуванні природних процесів. Землеробські та господарські знання: адаптація традиційного землеробства до гірських умов; знання про сівозміну, строки польових робіт, збереження врожаю; поєднання землеробських і скотарських практик. Тваринницькі та

пастуші знання: традиційні уявлення про догляд за худобою; знання про полонинське господарство; оберегові практики в тваринництві. Народна медицина та лікувальні знання: уявлення про причини хвороб; лікування травами, водою, продуктами тваринного походження; поєднання раціональних і магічних методів лікування. Технічні та ремісничі знання: традиційні знання у будівництві, деревообробці, металургії; виготовлення знарядь праці та побутових предметів; роль локальних майстрів у збереженні технологій. Оберегові та магічні знання: знання-застереження, табу і приписи; використання символів, амулетів, замовлянь; практичне значення магічних знань у повсякденні. Передавання та збереження народних знань: усна традиція як основний механізм трансляції; родинне та громадське навчання; роль старших членів громади як носіїв досвіду. Трансформації народних знань у XX–XXI ст.: вплив освіти, науки, технічного прогресу; редукція та переосмислення традиційних знань; сучасні форми збереження й актуалізації (музеї, експедиції, фестивалі).

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

У ході поточного контролю здійснюється усне та письмове опитування з тем, передбачених для семінарських занять. Також здійснюється контроль самостійної роботи відповідно до визначеної тематики.

Оцінювання знань та науково-пошукової роботи здобувачів на семінарських заняттях проводиться за 5-ти бальною шкалою. На семінарському занятті діє такий принцип оцінювання:

«відмінно» – здобувач освіти міцно засвоїв теоретичний матеріал, глибоко і всебічно знає зміст навчальної дисципліни, основні положення наукових першоджерел та рекомендованої літератури, логічно мислить і будує відповідь, вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу, висловлює своє ставлення до тих чи інших проблем, демонструє високий рівень засвоєння практичних навичок;

«добре» – здобувач освіти добре засвоїв теоретичний матеріал, володіє основними аспектами з першоджерел та рекомендованої літератури, аргументовано викладає його; має практичні навички, висловлює свої міркування з приводу тих чи інших проблем, але припускається певних неточностей і похибок у логіці викладу теоретичного змісту або при аналізі практичного матеріалу;

«задовільно» – здобувач освіти в основному опанував теоретичними знаннями навчальної дисципліни, орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, але непереконливо відповідає, плутає поняття, додаткові питання викликають невпевненість або відсутність стабільних знань; відповідаючи на запитання практичного характеру, виявляє неточності у знаннях, не вміє оцінювати факти та явища, пов'язувати їх із майбутньою діяльністю;

«незадовільно» – здобувач освіти не опанував навчальний матеріал дисципліни, не знає наукових фактів, визначень, майже не орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, відсутні наукове мислення, практичні навички не сформовані.

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Календарна обрядовість бойків (лекція, 2 год.)

Етнографічні дослідження Бойківщини кін. XIX – XX ст. Особливості календарної обрядовості бойків, їх локальна специфіка. Звичаї і обряди весняно-літнього та осінньо-зимового циклу. Бойківська говірка. 1. Весняно-літня обрядовість бойків. 2. Свята осінньо-зимового циклу на Бойківщині.

Тема 2. Особливості календарної обрядовості гуцулів (лекція, 2 год.)

Етнографічні дослідження Гуцульщини кін. XIX – XX ст. Особливості календарної обрядовості гуцулів, їх локальна специфіка. Звичаї і обряди весняно-літнього та осінньо-зимового циклу. Гуцульська говірка. 1. Весняно-літня обрядовість гуцулів. 2. Свята осінньо-зимового циклу на Гуцульщині.

Тема 3. Лемківська традиційна культура. Етнічна територія лемків. (лекція, 2 год.)

Походження назви „лемко”. Найвидатніші дослідники Лемківщини ХІХ – ХХ ст. Лемківський діалект і проблеми його збереження. Особливості духовної культури лемків (родинних та календарних звичаїв і обрядів, світоглядних уявлень та вірувань).

Тема 4. Народна звичаєва обрядовість річного календарного циклу на Покутті (лекція, 2 год.)

Територіальні особливості. Етнографічні дослідження Покуття. Звичаї і обряди весняно-літнього та осінньо-зимового циклу.

Тема 5. Етнографічний район – Опілля (лекція, 2 год.)

Свята і обряди народного календаря. Територія Опілля та його етимологія. Опілля в дослідження українських і зарубіжних вчених. Опільський говір. Свята і обряди народного календаря.

Тема 7. Весільні обряди українців Карпат (семінар, 2 год.)

Особливості традиційної передвесільної обрядовості та звичаїв й рівень їх збереженості. Традиційне весілля та його хід. Опис весільних чинів, які задіяні у весіллі. Аналіз весілля як перехід з юнацького віку до дорослого життя та створення сім'ї. Дошлюбне спілкування молоді на Гуцульщині, Бойківщині і Лемківщині: порівняльні особливості. Локальна специфіка бойківського весілля (закарпатської і галицької частин). Особливості гуцульського весілля (буковинської, закарпатської і галицької). Особливості лемківського весілля.

Тема 8. Родильні обряди українців Карпат (лекція; 2 год.).

Особливості родильної обрядовості. Сутність родин, хрестин та іменин. Звичаї та обереги при вагітності. Обряди при пологах і хрестинах. Звичаї і обряди новонароджених дітей.

Тема 9. Поховальні обряди українців Карпат (лекція; 2 год.).

Основні особливості перед поховального, власне поховального та після поховального обрядів. Традиційне голосіння як елемент архаїки.

Тема 10. Народні світоглядні уявлення, вірування і знання гуцулів (лекція; 2 год.).

Поняття народного світогляду в традиційній культурі. Космогонічні та космологічні уявлення гуцулів. Природні сили та стихії в народних віруваннях. Надприродні істоти та демонологічні образи. Мольфарство та народна магія. Народні знання та традиційна система пізнання. Вірування, пов'язані з життєвим циклом людини. Синкретизм християнських і дохристиянських уявлень.

Індивідуальне завдання – підготовка проєктів (презентацій) на одну із запропонованих тем.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

1. Традиційні обряди і звичаї Зелених свят українців Карпат (порівняльний аналіз етнографічних груп).
2. Купальська обрядовість українців Карпат (порівняльний аналіз етнографічних груп).
3. Пастуші обряди і звичаї на Гуцульщині.
4. Пастуші обряди і звичаї на Бойківщині.
5. Світоглядні уявлення і вірування лемків.
6. Світоглядні уявлення і вірування гуцулів.
7. Світоглядні уявлення і вірування бойків.
8. Весільна обрядовість на Покутті.
9. Весільна обрядовість на Бойківщині.
10. Весільна обрядовість на Опіллі.
11. Весільна обрядовість на Гуцульщині.
12. Різдвяна обрядовість Опілля.
13. Різдвяна обрядовість на Покутті.
14. Різдвяна обрядовість на Гуцульщині.
15. Різдвяна обрядовість на Бойківщині.
16. Весняні обряди і звичаї на Бойківщині.
17. Великодні звичаї і традиції на Гуцульщині.
18. Великодні звичаї і традиції на Лемківщині.
19. Купальська обрядовість на Лемківщині.
20. Осінні звичаї і традиції на Покутті.
21. Осінні звичаї і традиції на Гуцульщині.
22. Осінні звичаї і традиції в волинян Закарпаття.
23. Осінні звичаї і традиції на Бойківщині.
24. Поховальна обрядовість гуцулів.
25. Поховальна обрядовість бойків.
26. Поховальна обрядовість лемків.
27. Родильні звичаї і обряди українців Карпат (порівняльний аналіз етнографічних груп).
28. Громадський побут українців Карпат (порівняльний аналіз етнографічних груп).
29. Космогонічні уявлення українців Карпат (порівняльний аналіз етнографічних груп).
30. Народні знання українців Карпат (порівняльний аналіз етнографічних груп).

Загальна система оцінювання навчальної дисципліни. Підсумковий контроль рівня знань та успішності здобувачів відбувається у формі заліку. Підсумковий бал складається з суми підсумкового балу за семінарські заняття (максимально 50 балів), балу за контрольне тестове опитування лекційного матеріалу (максимально 20 балів), самостійна робота (усний захист монографії студентом) (10 балів) і балу за індивідуальну роботу (підсумковий проект) (максимально 20 балів) та в сукупності становить максимально 100 балів.

Вимоги до письмової роботи. Написання письмової тестової контрольної роботи є обов'язковим для виставлення підсумкової оцінки. У випадку, якщо здобувач не написав контрольну роботу, він вважається таким, що не виконав усіх видів робіт, що передбачаються навчальним планом за семестр з дисципліни.

Контрольна робота включає: 50 тестових питань (по 0,4 бали за кожне питання).

Контрольна робота виконується від руки на семінарському занятті № 9 (денна форма), або не пізніше ніж за 10 днів до початку сесії (заочна форма навчання). Під час дистанційного навчання письмова контрольна робота замінюється на тестову контрольну роботу (50 тестів).

ПИТАННЯ ДО КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Критерії оцінювання ККР

Кожне питання варіанта оцінюється окремо, відповідно до приведених нижче критеріїв.

1. Оцінка „відмінно” виставляється, якщо на питання дана повна, чітка і глибоко аргументована відповідь; робота оформлена акуратно, з дотриманням діючих правил.

2. Оцінка „добре” виставляється, якщо на питання дана в основному повна, чітка і глибока аргументована відповідь, але допущена одна з зазначених нижче помилок:

- неточна характеристика головних положень дисципліни;
- відповідь розкрита в основному вірно, але не досить обґрунтована.

3. Оцінка „задовільно” виставляється, якщо відповідь на питання сформульована в основному вірною але допущена одна з зазначених нижче помилок:

- основні положення дисципліни визначені неточно;
- не приведені категорії й елементи соціокультурного розвитку людства;

4. Оцінка „незадовільно” виставляється, якщо завдання не виконане або допущені грубі помилки.

За сумою балів з усіх питань виставляються такі оцінки:

Менше 11 балів - "2"

12-16 балів - "3"

17-20 балів - "4"

21-23 балів - "5"

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ

Контрольні роботи спрямовані на виявлення теоретичних знань студентів та вмінь їх адекватно реалізувати.

Мета контрольних робіт – презентація творчо осмисленого самостійного викладу філософської, історичної, культурологічної, мистецтвознавської та іншої літератури в ракурсі наданих питань.

В процесі розкриття питань доцільне використання цитат, що підтверджують певні думки та положення; дотримання хронологічної послідовності; зазначення персоналії тощо.

ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Відповідно до навчального плану студенти виконують контрольну роботу, що передбачає розвиток навичок самостійного пошуку необхідної інформації, опрацювання та осмислення теоретичного і практичного матеріалу. Вибір теми — довільний.

Контрольна робота виконується на скріплених аркушах паперу формату А4. На титульній сторінці вказуються: назва дисципліни (“Духовна культура населення Карпат”); прізвище, ім’я, по батькові студента, домашня адреса; номер групи. На останній сторінці ставиться дата виконання роботи та підпис студента. Для чіткого і послідовного викладу матеріалу необхідно скласти план контрольної роботи, який має містити такі обов’язкові структурні частини: вступ(обсягом до 2 сторінок), де висвітлюються суть і значення теми; основну частину — розкривається зміст питань з теми, наводяться зауваження; висновки, де підсумовується зібраний матеріал та містяться пропозиції; список використаних джерел, на які даються посилання в тексті.

Контрольна робота оформлюється відповідно до методичних вимог, у встановлений термін подається на перевірку на кафедру. До заліку студент допускається, якщо контрольну роботу оцінено позитивно. У ході написання контрольної роботи студент має використовувати вітчизняні та іноземні інформаційні матеріали, самостійно проводити пошук документальної та фактографічної інформації, здійснювати систематизацію та узагальнення даних, виявляти ключові моменти, використовувати електронну пошту, застосовуючи методи пошуку джерел у мережі Інтернет. За необхідності слід реферувати документи, формуючи власні погляди на явища, події та процеси, базуючись на знанні граматичних форм.

ТЕМИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Джерела вивчення духовної культури населення Карпат.
2. Методика збору польових матеріалів.
3. Методи польових досліджень: спостереження та опитування (усне, письмове, інтерв’ю).
4. Методика фіксації результатів польових досліджень.
5. Етапи експедиційної народознавчої роботи.
6. Етнографічні експедиції (стаціонарні, тривалі, короткотермінові).

7. Духовна культура: суть поняття.
8. Обряди і ритуали.
9. Традиції і звичаї: визначення поняття.
10. Особливості духовної культури населення Карпат.
11. Специфіка весільного обряду на Гуцульщині.
12. Весільна обрядовість бойків і лемків.
13. Весілля на Покутті.
14. Передвесільний період (сватання).
15. Обряд вінчання.
16. Рослини, монети та інші предмети у весільній обрядовості.
17. Хрестини.
18. Поховальні обряди.
19. Ігри і забави при “мерці”.
20. Поминальні звичаєво-ритуальні заходи.
21. Свята зимового циклу.
22. Весняні звичаї і обряди.
23. Календарна обрядовість літнього періоду.
24. Свята осіннього циклу.
25. Громадський побут.
26. Народні знання та світогляд.
27. Міфологічні уявлення гуцулів

ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ
Шкала оцінювання: національна та ECTS

Шкали оцінювання		
університетська	національна	шкала ЄКТС
90 – 100	відмінно	<i>A</i>
80 – 89	добре	<i>B</i>
70 – 79	добре	<i>C</i>
65 – 69	задовільно	<i>D</i>
60 – 64	задовільно	<i>E</i>
26 – 59	не задовільно	<i>FX</i>
1 – 25	не задовільно	<i>F</i>

Семестровий контроль рівня знань та успішності студентів відбувається у формі екзамену. Підсумкова оцінка (максимум 100 балів) визначається як сума оцінок за поточний контроль знань.

При поточному контролі оцінюються: систематичність роботи на семінарських заняттях, рівень знань, продемонстрований у відповідях і виступах, знання джерельного та історіографічного матеріалу, активність при обговоренні питань. При виставленні балів за модульний контроль оцінюються: рівень теоретичних знань та практичні навички з тем, включених до залікових завдань, самостійне опрацювання тем, написання реферату, контрольної роботи.

Тестові завдання складені відповідно до обсягу навчального матеріалу, вимог до знань та вмінь студентів, які передбачені робочою програмою з дисципліни «Духовна культура населення Карпат», складеної відповідно ОПП спеціальностей.

1. Оцінка “відмінно” виставляється, якщо на питання дана повна відповідь, чітка і глибоко аргументована, робота оформлена акуратно, з дотриманням діючих правил.

2. Оцінка „добре” виставляється, якщо на питання дана в основному повна, чітка і глибоко аргументована відповідь, але допущена одна з зазначених нижче помилок:

- неточна характеристика головних положень дисципліни;
- приведена неточна характеристика того чи іншого питання;
- відповідь розкрита в основному вірно, але не досить обґрунтована.

3. Оцінка „задовільно” виставляється, якщо відповідь на питання сформульована в основному вірно, але допущена одна з зазначених помилок:

- основні положення дисципліни визначені неточно;
- не приведені категорії й елементи, що характеризують принципи дисципліни.

4. Оцінка „незадовільно” виставляється, якщо завдання не виконане або допущені грубі помилки.

За сумою балів з усіх питань виставляються такі оцінки:

Від 1/5 до 1/3 кількості балів – „3”

Від 1/3 до 2/3 кількості балів – „4”

Від 2/3 до повного об'єму балів – „5”

Умови допуску до підсумкового контролю. Форма і терміни семестрового контролю визначаються навчальним планом. Здобувач (ка) допускається до підсумкового контролю за умови відпрацювання усіх «заборгованостей» і виконання усіх видів робіт, набору 50 і більше балів.

Відвідування занять:

Відвідування занять та активна участь у роботі семінарів є обов'язковою умовою. Участь у семінарських заняттях може проходити у таких формах: виступ, опонування, рецензія, участь у дискусії тощо.

Політика курсу передбачає перездачу усіх невиконаних завдань в силу запізнь на заняття або пропущених пар без поважних причин. За умови відсутності на лекції чи семінарському занятті, отримання негативної оцінки або ж невчасного виконання індивідуальної роботи визначений день для відпрацювання пропущених аудиторних занять, негативних оцінок та здачі індивідуальних робіт – вівторок, 14.00 год. – 15.00 год.

Пропущене заняття студент може «відпрацювати» у формі, визначеній викладачем та кафедрою. Як правило «відпрацювання» проходить в усній формі, вирішенні тестових завдань тощо. Студент, в якого наявний пропуск без

поважних причин, відпрацьовує заняття і оцінюються на нижчу оцінку (- 50% від відповідної кількості балів), проте студент не обмежений у досягненні конкретного балу і завжди може його отримати за допомогою отримання додаткових завдань.

Обов'язковим для отримання позитивної оцінки є відвідування більш 50% занять та виконання самостійної роботи. Пропуски практичних занять відпрацьовуються наступним чином: опрацювання теми, а також виконання завдання із теми.

Невідповідна поведінка студентом під час заняття розглядається і вважається підставою для зниження оцінки студента та направлення звернення до куратора академічної групи.

Студент може отримати додаткові бали згідно «Положення про порядок організації та проведення оцінювання успішності здобувачів вищої освіти ДВНЗ “Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника” (введено в дію наказом ректора №799 від 26.11.2019 р.; із внесеними змінами наказом № 212 від 06.04.2021 р.) https://nmv.pnu.edu.ua/wpcontent/uploads/sites/118/2021/04/isinuvannia_nove2.pdf.

Під час занять дозволяється користування мобільним телефоном виключно для навчальних цілей.

Неформальна освіта: Можливість зарахування результатів неформальної освіти регламентується «Положенням про визнання результатів навчання, здобутих шляхом неформальної освіти, в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника» ([введено в дію наказом ректора № 672 від 24.11.2022 р.](https://nmv.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/118/2022/11/neformalna-osvita.pdf)) <https://nmv.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/118/2022/11/neformalna-osvita.pdf>

Підсумковий контроль. Форма підсумкового контролю – **залік**. Семестровий підсумковий контроль проводиться у формі заліку. Для того, щоб отримати залік, необхідно виконати всі види роботи не менше 50 балів. Підсумковий бал складається з суми за семінарське заняття (максимально 50 балів), тестова контрольна робота (максимально 20 балів), самостійна робота (усний захист монографії студентом) (10 балів) і індивідуальна робота (підсумковий проєкт) (максимум 20 балів). У сумі становить 100 балів.

Система оцінювання навчальної дисципліни

Накопичування балів під час вивчення дисципліни	
Види навчальної роботи	Максимальна кількість балів
Лекція (контрольне тестове опитування)	20
Семінарське заняття	50
Самостійна робота (проходження онлайн курсу з тематики дисципліни)	10
Індивідуальне завдання (Захист підсумкового проєкту)	20
Максимальна кількість балів	100

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна література:

1. Бойківщина: історико-етнографічний нарис. Львів, 1983
2. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців. Київ, 2000.
3. Гуцульщина історико-етнографічний нарис. Львів, 1987.
4. Курчак О. Святковий рік українця від давнини до сучасності. Біла Церква, 2014.
5. Мовна У. Бджільництво: український обрядовий контекст. Львів, 2017.
6. Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців. Львів, 2011.

Додаткова література:

1. Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. Поділля: Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1994.
2. Балушок В. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових організацій. Київ, 1993.
3. Борисенко В., Вишневська Г., Гаврилюк Ю. та ін. Холмщина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1997.
4. Босик З. Родина обрядовість: трансформація і архетипові мотиви весільної обрядовості Середньої Наддніпрянщини. Київ, 2010.
5. Боян С.П. Календарна обрядовість бойків в сучасних дослідженнях українознавців (до історіографії проблеми) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. К.: Українське агентство інформації та друку "Рада", 2009. Т. XXIII. С. 296 – 302.
6. Боян С.П. Культ померлих в календарній обрядовості бойків // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. березень – квітень 2009. №2 (93). С. 62 – 65.
7. Боян С.П. Аграрні мотиви у весняно-літній календарній обрядовості бойків // Вісник Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Серія історія. 2009. Випуск. XV. С. 107–114.
8. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. Київ, 1995.

9. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Київ, 1991. Т. 1-2.
10. Гузій Р. З народної танатології: карпатознавчі розсліди. Львів, 2007.
11. Етногенез та етнічна історія українських Карпат: у 4 т. Т.1-2. Львів, 1999.
12. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці, 2000.
13. Килимник С. Український рік в історичному освітленні: у 3 кн., 6 т. Київ, 1994.
14. Климець Ю. Купальська обрядовість на Україні. Київ, 1990.
15. Кокошинський О. Родильні, весільні та поховальні традиції у домашній обрядовості українців Півдня (на матеріалах Дніпропетровської, Запорізької та Херсонської областей). Запоріжжя, 2007.
16. Конопка В., Зюбровський А. “Від зернини до хлібини”: семантико-структурний аналіз хліборобського побуту українців (на матеріалах Південно-Західного історико-етнографічного регіону України). Львів, 2018.
17. Лемківщина: Історико-етнографічне дослідження. У 2 т. Львів, 1999. 2002. Т. 2: Духовна культура.
18. Лозинський Й. Українське весілля. Київ, 1992.
19. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. Київ, 2002.
20. Маховська С. Дитина: родини, хрестини, перші кроки (родинно-обрядовий та дитячий фольклор Хмельниччини). Кам’янець-Подільський, 2013.
21. Пономарьов А. П., Артюх Л. Ф., Косміна Т. В. та ін. Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник. Київ, 1993.
22. Сушко В. Життя нескінченне: поховальна обрядовість українців Слобожанщини ХІХ-ХХ ст. Харків, 2012.
23. Українці: історико-етнографічна монографія. У 2 кн. Опішне, 1999.
24. Шухевич В. Гуцульщина. Львов, 1899 – 1908. Т. 1 – 5.

Електронні ресурси

<https://diasporiana.org.ua/> Українська діаспорна електронна бібліотека.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ КУРСУ

ДУХОВНА КУЛЬТУРА – сукупність норм моралі, звичаїв, обрядів, вірувань, набутих людьми у процесі тривалої громадсько-історичної діяльності.

АВУНКУЛАТ (від лат. брат матері) – це сукупність сімейних і суспільних порядків, які передбачають особливу близькість між племінником і дядьком по материнській лінії. Племінник оселяється разом з дядьком, користується його порадами, захистом, є його спадкоємцем або співспадкоємцем. **А.** виникає в умовах материнського роду і набуває особливого значення при переході від материнського до батьківського роду.

АВУНКУЛОКАЛЬНІСТЬ – це шлюбне поселення подружжя у брата матері чоловіка або в його групі. Характерне для авункулату і може бути як постійною, так і тимчасовою.

АДОПЦІЯ (від лат. усиновлення) – це включення окремої особи або групи осіб до складу будь-якого родинного колективу – сім'ї, роду, племені. Виникає у ранньопервісному суспільстві (наприклад, у австралійців) і в подальшому широко практикується з економічних або релігійних причин, забезпечуючи бездітним сім'ям майбутнього годувальника або продовжувача роду. В

епоху розкладу первісного суспільства виникає взаємна **А.** вождями дітей сусідніх вождів з метою встановлення союзу між племенами. Спочатку **А.** не вела до нерівності адаптуючих і адоптованих. Але вже в до індустріальних суспільствах **А.** часто оформляла кабалу, домашнє рабство, встановлення відносин феодальної залежності.

АТАЛИЦТВО (від тюрк. батьківство) – це одна з форм неприродної родинності, звичай передачі дитини на виховання в чужі сім'ї.

БАЙСТРЮК – народна назва позашлюбного сина (також зневажливо або лайливо).

БІЛАТЕРАЛЬНІСТЬ (від лат. двоякий і боковий) – це визначення родинності одночасно з чоловічого і жіночого боку.

БІЛІЙНІСТЬ (від лат. двоякий і лінія) – це визначення походження одночасно по чоловічій і жіночій лініях.

БЮКАЛЬНІСТЬ (від лат. двоякий і місцевий) – це шлюбне поселення почергово як в групі чоловіка, так і в групі дружини.

ВЕЛИКА СІМ'Я – це об'єднання декількох сімей, голови яких перебувають у близьких родинних відносинах. Базується на колективній власності своїх членів. Є однією із форм сім'ї станових суспільств.

ГІПЕРГАМІЯ (грец. над і шлюб) – це шлюбна норма стратифікованих суспільств, згідно з якою жінка має право виходити заміж за чоловіка з більш високої соціальної групи, при забороні

на шлюб з чоловіками із більш низьких станів. Діти від таких шлюбів успадковують статус батька.

ГІПОГАМІЯ (від грец. під і шлюб) – це шлюбна норма стратифікованих суспільств, згідно з якою жінка має право вийти заміж за чоловіка із більш низького соціального стану, при забороні шлюбу з чоловіком із більш високого стану. Діти від таких шлюбів можуть успадковувати статус як батька, так і матері.

ГОСТЕВИЙ ШЛЮБ – це варіантна форма групового шлюбу, при якій гість, який належить до одного вікового класу і роду разом з господарем, має право на співжиття з його дружиною.

ГРУПОВИЙ ШЛЮБ – це нерегламентоване тимчасове або постійне статеве співжиття пар, що належать до одного вікового класу, при обов'язковому дотриманні принципів екзогамії. **Г. ш.** є першою формою шлюбу, яка виникла з формуванням людини сучасного виду та появою дуальної організації взаємошлюбних родів. Тривалість існування **Г. ш.** як найбільш характерної форми первісного суспільства підтверджується збереженням його пережитків у ранньо-станових античних суспільствах і у багатьох сучасних народів Азії, Африки, Океанії.

ДИСЛОКАЛЬНІСТЬ (від лат. окремих, місцевий) – це роздільне проживання подружжя в своїх родинних групах. З точки зору окремих вчених **Д.** є початковою формою шлюбного поселення. На думку інших, **Д.** виникла при переході від матрілокальності до патрілокальності. Поширена у народів Азії, Океанії, Африки, Північної і Південної. Америки. Пережитковими формами **Д.** іноді вважають: проживання у багатьох народів чоловіків в окремих чоловічих

будинках; наявність окремих жител у жінки з дітьми та у чоловіка; звичай тимчасового роздільного проживання подружжя в перший період після укладання шлюбу; поділ сімейного житла на чоловічу і жіночу половини.

ЕКЗОГАМІЯ (від грец. поза і шлюб) – це звичай, у відповідності до якого шлюб може бути укладений лише за межами певної спільності. **Е.** виникла як **Е.** роду, поєднуючись з ендогамією племені.

ЕНДОГАМІЯ (від грец. endon – всередині і gamos – шлюб, буквально (шлюб всередині) – 1) це звичай, у відповідності до якого, шлюб може бути укладений лише в межах певної спільності. **Е.** виникла як **Е.** племені, поєднуючись з екзогамією утворюючих його родів. У ході розпаду родоплемінного ладу в багатьох народів виникла **Е.** патронімії, локальних кастових, станових, конфесіональних, етнічних, або расових спільностей; 2) звичай, що приписує укладення шлюбів в межах визначеному спільності. Протиставляється екзогамії. Виникла (як **Е.** племені, поєднуючись з екзогамією вхідних в нього родів. В процесі розкладання первіснообщинного ладу у багатьох народів виникла **Е.** каст, станів, конфесій, расових і етнічних спільностей.

ЗОВИЦЯ – рідна сестра чоловіка; не завжди стосунки між дружиною та зовицею були приятельськими, хоч звичай вимагав, щоб вони звалися сестрами. «Зовиця – як синиця: усе хвостом вертить» (приказка).

ІМ'Я – спадкова родова назва, яка має соціально-правове значення.

ІНДИВІДУАЛЬНА СІМ'Я (мала сім'я) – це довготривале подружнє об'єднання, яке в умовах батьківського роду несе на собі відбиток соціального протистояння родовій організації.

КАЛИМ – це шлюбний викуп, який сплачує наречений, його батьки або інші родичі за наречену. Звичай сплати **К.** зазнав впливу мусульманського правового інституту махри і частково співпадає з ним. Відмінність між ними

полягає у тому, що **К.** надається не самій нареченій, а її батькам чи родичам і стає власністю останніх. Окрім цього, сплата **К.** розглядається, як попередня умова укладання шлюбу.

КРОСКУЗЕННИЙ ШЛЮБ – це перехресно-двоюрідний шлюб, тобто шлюб між особами, що належать до одного покоління взаємошлюбних родів. **К. ш.** є основною формою шлюбу родового суспільства, взаємошлюбність двох екзогамних родів (наприклад, шлюб з дочкою брата (рідного, двоюрідного і т. д.) матері або з дочкою сестри (рідною, двоюрідною і т. д.) батька.

КУВАДА (від франц. висиджування яєць) – це обрядова симуляція батьком родового акту при народженні дитини з метою демонстрації своїх прав на неї. Виникла при переході до патріархату. В окремих народів збереглася в пережитках.

КУЗЕННИЙ ШЛЮБ (від франц. двоюрідний брат) – це форма обов'язкового шлюбу, характерна для родового і ранньокласового суспільства. Розрізняють два типи **К. ш.:** кроскузенний і ортокузенний.

ЛЕВІРАТ (від лат. брат чоловіка) – це шлюбний звичай багатьох народів, дозволяючий молодшому брату померлого (або навіть зобов'язуючий його) одружитися на його дружині. Існуванню **Л.** сприяли звичаї шлюбного викупу (жінка, за яку був сплачений викуп, вважалася власністю роду або сім'ї, яка її купила), уявлення про необхідність продовження роду, характерні для первісного та ранньокласового суспільства.

МАЙОРАТ (від лат. старший) – це звичай, у відповідності до якого суспільний статус, титул, майно і т. д. успадковується старшим сином або донькою, чи представниками старших родинних ліній. **М.** сприяє збереженню неподільності майна і прав, а тим самим багатства і майна, могутності привілейованих фамілій. Серед народів розвинутих країн сьогодні зберігається лише в Англії.

МАТЕРИЗНА – майно, що дісталось у спадок від матері.

МАТРИЛАТЕРАЛЬНІСТЬ (від лат. мати і боковий) – це визначення родинності з жіночого боку. Історично передуює патрі латеральності.

МАТРИЛІНІЙНІСТЬ (від лат. мати і лінія) – це визначення походження по материнській лінії. Історично передуює патрілінійності.

МАТРИЛОКАЛЬНІСТЬ (від лат. мати і місцевий) – це шлюбне поселення подружжя в групі дружини. Історично передуює патрілокальності.

МІНОРАТ (від лат. молодший) – 1) звичай, за яким майно, рідше суспільний статус, успадковується молодшим із синів, котрий після відокремлення старших братів бере на себе турботу про батьків; 2) майно, що передається за міноратом.

МОНОГАМІЯ (від грец. один і шлюб) – це історична форма шлюбу, укладання одного шлюбу. **М.** виникла з парного шлюбу в епоху розпаду первісного суспільства і надалі стала пануючою.

МОНОГАМНА СІМ'Я (від грец. monos – один і gamos – шлюб) – це соціально-економічна одиниця станового суспільства, яка об'єднує подружжя та їх дітей.

МУЛАТ – (ісп. *mulato* – смаглявий) – 1) діти від шлюбів між іспанцями та неграми-невільниками (первісна назва); 2) нащадки від шлюбів між європеїдами і неграми.

МУТАЦІЯ – (лат. *mutation* – зміна) – раптові зміни спадкових властивостей організму.

НЕБІЖ – 1) син брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінник; 2) бідолаха або як звертання до молодшого за віком чоловіка, хлопця.

НЕБІЖЧИК – померла людина; покійник; у давні часи померлих як охоронців родини ховали спершу в себе в хаті (під порогом чи під покутем; ці місця вважалися почесними, бо там нібито жив домовий охоронець (домовик, хатнє божество)); небіжчик, вірили, стає дуже сильним після

смерті і охороняє рід, але горе тому, хто з ним стрінеться вночі; ховали мерців і на роздоріжжях (самогубців), чому розпуття небезпечними часом вважають і досі.

НЕБОГА – 1) дочка брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінниця; 2) молодиця, жінка, дівчина або як звертання до жінки, дівчини, молодших віком.

НЕОЛОКАЛЬНІСТЬ (від грец. новий і лат. місцевий) – це шлюбне поселення подружжя окремо від родичів чоловіка і дружини.

НУКЛЕАРНА СІМ'Я (від лат. ядро) – це назва простої сім'ї у структурно-функціональній класифікації сімей. До **Н. с.** відносять парну і моногамну.

ОРТОКУЗЕННИЙ ШЛЮБ (від франц. паралельно і двоюрідний брат) – це паралельно-кузенний шлюб, один з типів кузенного шлюбу. Укладається між двоюрідними і троюрідними братами та сестрами по батьківській лінії (особливо)^{ГМ} *Д_m ħpEu* арабів, малагасійців, частини банту, багатьох народів Дагестану і Середньої Азії), рідше по материнській лінії (туареги). **О. ш.** дозволяв зберегти майно в межах великої сім'ї або патронімії.

ПАДЧЕРКА (ПАДЧІРКА) – нерідна дочка одного з подружжя, яка доводиться рідною другому.

ПАРНА СІМ'Я – це нестабільне з'єднання пар для співжиття і відтворення собі подібних, яке найбільше відповідає груповому шлюбу й відображає несамотійність сім'ї в умовах родового суспільства.

ПАРНИЙ ШЛЮБ – найбільш рання форма одношлюбності (див. шлюб), що виник при первіснообщинному ладі; припускає шлюбні, відносини лише одного чоловіка з однією жінкою.

П. ш. був німецьким, легко розривним і відносно недовговічним союзом, оскільки утворена на його основі пара не складала господарського осередку, не мала загального майна, обов'язково безальтернативної моногамії. Спочатку **П. ш.** носив дислокальний характер (див. дислокальність). У міру зміцнення шлюбних зв'язків з'явилася тенденція до сумісного поселення подружжя.

ПАРЦІАЦІЯ ЕТНІЧНА – вид процесів етнічного розділення, при якому відбувається ділення єдиного раніше етносу на декілька більш менш рівних частин, які з часом перетворюються в самотійні етноси. При цьому жоден з

нових етносів не ототожнює себе повністю із старим. Фактично результатний етнос припиняє своє існування (наприклад, в результаті розділення території староруської народності державними кордонами сформувалися близькоспоріднені між собою по мові і культурі, але цілком самостійні народи, росіяни, українці і білоруси).

ПАСИНОК – нерідний син одного з подружжя, який доводиться рідним другому.

ПАТРІАРХАЛЬНА СІМ'Я – (від грец. *pater* – батько і *arche* – влада, початок, буквально – влада, панування чоловіків), форма сім'ї, що виділяється до недавнього часу у вітчизняній науці на основі принципу організації влади в сім'ї. Для неї характерна незаперечна влада батька – глави сімейства, його повне панування в сім'ї і монополізація приватної власності, що формується,

строга моногамія тільки для жінки, а також панування патріархальних споріднених структур. **П. с.** виникає в пізньо-первісний час і зберігає свій характер у всіх докапіталістичних суспільствах.

Розрізняють велику патріархальну сім'ю і малу патріархальну сім'ю.

ПАТРІАРХАЛЬНИЙ ШЛЮБ – форма шлюбу, що виділяється до недавнього часу у вітчизняній науці на основі принципу організації влади в браку. **П. б.** характеризувався незаперечною владою, пануванням чоловіка-батька в шлюбі і вважався основою патріархальної сім'ї. **П. ш.** виник в пізньопервісний час і зберігав свій характер у всіх докапіталістичних суспільствах. З ним пов'язують появу численних інститутів нерівності жінки, за яку стали платити не символічний, а реальний шлюбний викуп. Розглядається як варіант моногамного шлюбу (див. моногамія).

ПАТРІЛАТЕРАЛЬНІСТЬ – (від лат. *pater* – батько і *latus* – бік, сторона), поняття, що позначає зв'язки індивіда з родичами з боку батька, тобто визначення спорідненості з чоловічої сторони, на відміну від патрілінійності, що припускає визначення лінії походження. Наприклад, патрілатеральний дід – батько батька, патрілатеральний дядько – брат батька, патрілатеральна кузина – дочка сестри батька (див. також унілатеральність). Історично приходить на зміну матрілатеральності.

ПАТРІЛІНІЙНА СІМ'Я – (від лат. *pater* – батько і *linea* – лінія), форма сім'ї, в якій рахунок спорідненості, визначення лінії походження і порядок спадкоємства статусу ведеться по батьківській лінії. У **П.с.** звичайно домінують чоловіки, сини займають більш привілейоване положення, ніж дочки, які, в більшості випадків іноді не мали права на спадкоємство майна батьків.

ПАТРІЛІНІЙНИЙ РІД – те ж, що і батьківський рід.

ПАТРІЛІНІЙНІСТЬ (від лат. *pater* і *linea*) – це визначення походження по чоловічій, батьківській лінії. Історично приходить на зміну матрілінійності. Рахунок спорідненості, що визначає лінію походження і порядок спадкоємства статусу тільки по батьківській лінії. Таким чином, безперервний зв'язок від нащадка до предка ("лінію") підтримують виключно чоловіки. **П.** зустрічається у світі найчастіше і протиставляється матрілінійності.

ПАТРІЛОКАЛЬНІСТЬ – (від грец. *pater* – батько і *locus* – місце), шлюбне поселення подружжя в групі чоловіка. **П.** є переважаючою нормою в

традиційних і традиційно орієнтованих суспільствах. Іноді **П.** невірно ототожнюють з віролокальністю. У строгому сенсі **П.** – це віролокальне поселення, повторюване з покоління в покоління і звичайно відповідне поселенню в патрілінійній групі чоловіка (див. патрілінійність). Історично приходить на зміну матрілокальності.

ПАТРИФІЛІАЦІЯ – (від лат. *pater* – батько і *filius, filia* – син, дочка), принцип визначення приналежності індивіда до спорідненої групи і дослідження спорідненості від одного покоління до іншого по лінії батька.

ПАТРОНІМІЯ – (від грец. *pater* – батько і *onuma* – ім'я), в ономастиці термін **П.** служить для позначення спорідненої або територіальної групи, найменування якої містить вказівку на походження від загального чоловічого предка (наприклад, шотл. Мак'Греггор, слов'ян. Васильковичі).

У етнографії (етнології) термін **П.** використовується багатозначно, і різними авторами визначається по-різному. Проте, можна виділити два його основних значення: 1) унілінійна генеалогічна споріднена група (див. унілінійність), що веде рахунок спорідненості і своє походження по батьківській лінії (див. патригінійність) від загального добре пам'ятного реального чоловічого предка – етроніма і що часто іменує себе по цьому загальному предку. Локалізована

частина такої групи звичайно складає кістяк общини. У цьому значенні термін **П.** аналогічний значенню терміну «Патрілінідж». Подібна група, що має в своїй основі жіночий рахунок спорідненості і лінію походження (див. матрілінійність), найменування по жіночому предку, називається _____матронімія і є аналогом матрілініджу; 2) об'єднання споріднених великих і малих сімей, глави яких ведуть своє походження від загального чоловічого предка, що носить загальне найменування патроніму, тобто ім'я цього предка. По суті, структура такого типу є однією з форм общини. У цьому значенні термін **П.** аналогічний одному із значень терміну «клан». Обидва типу

структур характеризуються рядом загальних рис, що і зумовило їх виділення в особливу категорію. Будучи зв'язані загальним походженням, ці групи зберігали тісні споріднені і ідеологічні зв'язки, включаючи загальний культ; досить міцна господарська єдність, яка виражалася в сумісному володінні хоч би частиною всієї сукупності земель, що належать сім'ям, і проявлялися у спорідненій взаємодопомозі, норми взаємозахисту (див. кровна помста), екзогамії або ендогамії. Розростаючись, патроніми обох типів сегментуються, унаслідок чого виникають патроніми декількох рівнів порядків.

Термін **П.** використовується переважно в російськомовній етнографії. Він був введений в науковий ужиток в 1931 р. М.О.Косвенем спочатку в ономастичному значенні. Пізніше ним же була розроблена концепція **П.**, в якій після подальших уточнень йшло розмежування між першим і другим і значеннями терміну. Внаслідок того, що М.О.Косвен змінював свої погляди на суть, походження, стадіальну приналежність запропонованої їм категорії, згодом серед дослідників, що прийняли концепцію **П.**, велося і дотепер ведеться багато суперечок, особливо про співвідношення **П.** і роду. Разом з тим існує думка, що поняття **П.**, так само як поняття «рід», або не охоплює всього

різноманіття конкретних споріднених угруповань, або вимагає такого широкого трактування, що втрачає всяку змістовність, а значить і теоретичну цінність. На користь відмови від терміну **П.** наводили ту обставину, що всі споріднені угруповання, що позначаються їм, вже раніше мали свої, більш сталі в міжнародній етнологічній традиції позначення: патрілінідж, клан. Проте термін “клан” більш багатозначний, чим термін **П.**, тому використання останнього представляється правильнішим.

ПЕРВІСНОЕГАЛІТАРНА СІМ'Я – поняття, запропоноване в сучасній вітчизняній науці як більш точне для позначення парної сім'ї.

ПЕРВІСНОЕГАЛІТАРНИЙ ШЛЮБ – поняття, запропоноване в сучасній вітчизняній науці як більш точне для позначення парного шлюбу.

ПОКРИТКА – народна назва дівчини, що втратила незайманість («вінок»), народила позашлюбну дитину; у селі таку дівчину звали ще *стригою*, бо караючи за гріх, її публічно обстригали; такій дівчині заборонялося ходити з відкритим волоссям, вона мала покривати голову хусткою.

ПОЛІАНДРІЯ (від греч. *poly* – багато і *aner*, рід., *andros* – чоловік) – це така форма шлюбу, при якій одна жінка має декількох чоловіків. Зустрічається досить рідко, переважно при матрілінійності і матрілокальності. Розрізняють дві форми **П.**: 1) “братська” – чоловіки однієї жінки є рідними або класифікаційними (див. системи спорідненості) братами (наприклад, Тибет);

2) “неспоріднена” – чоловіки однієї жінки не є родичами один одному (наприклад, в Південній Індії). Протиставляється моногамії. У XIX ст. **П.** ще зберігалася, зокрема, в алеутів і деяких груп ескімосів; ще пізніше вона існувала в окремих етнографічних групах Тибету й Індостану.

ПОЛІГАМІЯ (від грец. *poly* – багато і *gamos* – шлюб) – це така форма шлюбу, при якій одна жінка має декількох чоловіків (поліандрія) або один чоловік має декількох дружин (полігінія). Часто термін **П.** неточно вживається для позначення лише одного багатоженства.

ПОЛІГАМНА ВЕЛИКА СІМ'Я – різновид великої патріархальної сім'ї, яка може бути заснована на полігінії або поліандрії. Поняття використовується у вітчизняній науці.

ПРЕСКРИПТИВНИЙ ШЛЮБ (обов'язковий шлюб) (від лат. *praescriptio* – розпорядження) – форма шлюбу, жорстко встановлена звичаєм, наприклад, кузенний шлюб. Історично **П. ш.** передуює преференційному шлюбу, але в літературі не завжди диференціюється з ним.

ПРЕФЕРЕНЦІЙНИЙ ШЛЮБ (переважний шлюб, бажаний шлюб) (від ср.-віч. лат. *Praeferantia* – перевага) – форма шлюбу, що схвалюється звичаєм, наприклад, левірат в умовах патріархату. Історично **П. ш.** змінює прескриптивний шлюб, але в літературі не завжди диференціюється з ним.

ПРІЗВИЩЕ (від лат. фамілія) – це спадкове сімейне (родове) або набуте в шлюбі ім'я на відміну від особистого імені.

ПРОСТА СІМ'Я – поняття, що використовується у вітчизняній науці для позначення форм сім'ї, виділених на основі структурно-функціональної варіантності. До **П.с.** відносять нуклеарні або елементарні сім'ї, а також парні і малі або моногамні сім'ї (див. моногамія).

РОДИННІСТЬ – це зв'язки між людьми, які базуються на відносинах шлюбу і народження. Вся сукупність цих зв'язків складає біологічну, або природну родинність, в якій можуть бути виділені кровна родинність і родинність за шлюбом або свояцтво.

РОЗШИРЕНА ВЕЛИКА СІМ'Я – науковий різновид великої патріархальної сім'ї, яка може бути батьківською (кореневою) сім'єю і братською сім'єю. У літературі частіше називається просто “розширеною сім'єю” і використовується як синонім термінів “велика сім'я і «патріархальна сім'я»».

РОЗШИРЕНА СІМ'Я – (англ. extended), сім'я, що включає декілька нуклеарних сімей, глави яких знаходяться в спорідненості один з одним (наприклад, доводяться один одному братами), і об'єднуюча також три і більше поколінь родичів.

СВОЯК – 1) брат дружини, а також чоловік жінчиної сестри; свояком називають ще свата; 2) своя, близька людина.

СІМЕЙНО-ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ – це комплекс звичаїв і обрядів, які відображають форми шлюбу і сім'ї.

СІМ'Я (родина) – 1) засноване на шлюбі чи кровній спорідненості об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю. Як і інші народи, українці вбачали в

СОРОРАТ (від лат. soror – сестра) – звичай, за яким чоловік одружується з двома або рідними або двоюрідними сестрами (сороратная полігінія), а надалі вдівець може (або зобов'язаний) одружуватися на сестрі померлої дружини. **С.** відомий багатьом народам Америки, Азії, Африки і Океанії.

СОЦІАЛЬНА СПОРІДНЕНІСТЬ – санкціонована суспільством система споріднених відносин, за межами якої навіть біологічно близькі родичі не вважаються такими (див. *спорідненість, спорідненість штучна, рахунок спорідненості, системи спорідненості*).

ТРАВЕСТИЗМ (від франц. переодягати) – це звичай “зміни статі”, коли чоловік відрікався від своєї статі, носив жіночий одяг, виконував жіночу роботу.

УМИКАННЯ – звичай укладання шлюбу шляхом викрадення нареченої. Розрізняють справжнє (насильне) У. (форма, що рідко зустрічається, оскільки призводить до конфлікту) і фіктивне – за попередньою домовленістю сімей нареченого і нареченої.

УНІЛАТЕРАЛЬНІСТЬ (від лат. unus – один і latus – бік, сторона), принцип визначення спорідненості і виділення всіх родичів індивіда тільки з однієї, батьківської або материнської, сторони (див. *патрілатеральність, матрілатеральність*), що, на відміну від білатеральності, припускає таке визначення з обох боків. Історично передує білатеральності.

УСИНОВЛЕННЯ – це прийняття в рід, сім'ю людини іншого походження і надання їй повних прав кровного родича.

ФОРМИ СІМ'Ї – специфічна регламентація з'єднання шлюбних пар. **Ф.с.** вельми різноманітні, але єдина їх типологія відсутня (див. *сім'я*).

ФОРМИ ШЛЮБУ – характер з'єднання шлюбних пар, багатообразні способи укладення *шлюбу*. Особливою увагою користуються поширені переважно в доіндустріальних суспільствах шлюб викупом (шлюб – покупка), викрадення, шлюб відробітком, шлюб відвідинами, кузенний шлюб, левірат, сорорат. У всіх цих **Ф.ш.** часто бачать сліди або свідоцтва нерівноправ'я жінок. Предметом пильного вивчення є такі **Ф.ш.** як полігінія, *поліандрія* і моногамія.

ШЛЮБ ВІДВІДУВАННЯ – це така форма шлюбу, коли подружжя розселяється в різних родах або чоловік оселяється не в будинку дружини, а в спеціальному чоловічому будинку.

ШЛЮБ ВІДРОБІТКОМ – це така форма шлюбу, укладання якого дозволяється лише після праці нареченого протягом певного терміну у господарстві батьків нареченої.

ШЛЮБ – це суспільно визнаний союз, як правило між особами різної статі, реалізуючий природню потребу людей у продовженні роду. **Ш.** оформляється звичаєвим правом або законом; породжує права і обов'язки подружжя стосовно один одного і потомства.

ШЛЮБНИЙ ВИКУП – це плата за наречену її сім'ї в грошовій або товарній формі. Виник, головним чином, при переході від материнського роду до батьківського. **Ш. в.** є одним із виявів патріархального безправ'я жінки.

ЯТРІВКА – дружина чоловікового брата.